

Unjärv, Malax, 21 oktober 1984

Aandra

Höbärgning av starr och fräken på sankna myrar, i kärr och på strandängar var förr ofta nödvändigt för att man under vintern skulle ha tillräckligt med foder till sina kreatur. Hö från hemmanets närbelägna ängar och slåttermarker räckte inte alltid till. ”Det gällde att ta vara på allt – korna var många och hemmanen små.”

Det torkade dyfräkenhöet (*Equisetum fluviatile*) åts med god aptit av korna, som mjölkade bra av detta foder – även om de fick lös mage av det. Senare analyser har visat att välbärgat fräkenhö har ovanligt höga halter av smältbart protein. Starrhöet var ett magrare foder och inte så omtyckt av korna.

Vid slåtter av fräken och starr på sumpiga myrar och i träsk gick slåtterfolket vanligtvis på de så kallade *aandrarna* för att inte sjunka ner för djupt i det mjuka och gungande underlaget. *Måsa-skidor*, *måsa-aandrar* eller *myrskidor* är andra benämningar på de gamla redskapen.

Aandrarna liknar vanliga skidor, men är kortare och bredare. De var vanligtvis gjorda av björk eller al och kunde ha långa urtag såväl framför som bakom fotstödet. Urtagen gjorde att *aandrarna* inte blev för tunga och underlättade också trampningen i vattnet.

Bindset var av näver eller vidjor. Avståndet från bindsel till spets skulle vara ganska kort för att inte främre ändan av *aandrarna* skulle vara i vägen för lien och liegrinden när fräken skulle slås på de frodiga tuvorna på myrarna och runt träskan.

Andur, *åndur* eller *ander* är ett gammalt fornnordiskt namn på en snöskida. Ordets ursprung, härled-

Två par *aandrar* (kat.nr 11481 t.v., okänd donator; 15805, donerade av Eva Ekblad) i Malax museiförenings samlingar. Foton: Göran Strömfors

ning och historia är omdiskuterat.

Skidor har i århundraden varit ett viktigt redskap för att ta sig fram i obanad snöterräng, särskilt vid jakt vintertid. De äldsta och mest kända medeltida skidparen kännetecknas av att höger och vänster skida inte hade samma längd. Den längre skidan, *glidskidan*, vanligtvis fäst

på vänstra foten, användes för att glida på när underlaget var jämnt och plant samt nerför backar. Den kortare skidan, fäst på höger fot, var en *sparkskida* som kallades *andur*. Skidåkaren använde *anduren* för att stödja sig på och sparka sig framåt med på glidskidan. *Anduren* kunde vara skinnklädd undertill för att skidåkaren skulle få ett bättre fäste vid sparkningen och uppför backar. I regel använde man endast en lång skidstav som man styrde och bromsade med nerför backar.

Den gamla fornnordiska benämningen på en snöskida, *andur*, har levt kvar i namnet på de redskap, *aandra*, som ännu på 1940-talet användes vid bärgning av fräken på myrar och omkring träsk i Österbotten.

Håkan Genberg

Läs mer i nedanstående böcker om hur malax- och petalaxborna ännu på 1940-talet gick på *aandra* när de bärgade fräken och starr vid Storsjön, Långsjön, Unjärv och i träskan runt Mamrelund:

- *Bondens år – Anteckningar om göromål på bondgårdar i malaxtrakten 1900–1950*
- *Storsjön – Från forntid till nutid*
- *Mamrelund – en skogsby i Petalax*

JUNI 2012

En del av gårdesgården vid Brinkens museum.
Foto: 31 maj 2012, Göran Strömfors

Gärdesgården [Jäschgåli]

Gärdslet (*troodona*) och störrarna (*staavra*) till gårdesgårdarna, höggs av granar på hösten och vintern. Trodorna skulle vara 3–6 meter långa och ha en rot diameter på 8–15 cm. Störrarna skulle vara 2–3 m långa med en rot diameter 5–10 cm. Störlängden var tilltagen för att störrarna skulle kunna spetsas om och återanvändas när den i marken nedstötta delen ruttnat.

På våren klöv man de hemkörda grövre trodorna på längden med yxa och träkilar. Den kluvna trodan fick ett tätare och vackrare utseende än en långsågad troda. Vid läggningen av trodorna mellan störrparen lades den kluvna sidan, vedsidan, mot störrarna. Trodor med klenare dimension, som inte klövs, randbarkades i två, tre ränder för att torka fortare och för att barken inte skulle börja flagna. I en *snidijäschgål* lades trodorna med den grövre ändan uppåt.

Om störrarna var nyhuggna randbarkades också dessa. Störrarna skulle vässas endast på två sidor med skären inåt för att bli smala och därmed minska risken för tjällyftning. För att skydda störrarna mot röta sveddes störrändarna över en öppen eld innan de stöttes ner 30–40 cm i jorden. När kådan av värmen trängde ut fick störrarna ett impregnerat ytskikt av sin egen kåda.

Som bindsel användes vanligtvis meterhöga tätvuxna smågranar som höggs på våren strax innan gårdesgården skulle byggas. Granarna kvistades och delades sedan för hand från toppen och nedåt. Ban-

den, *stölingarna*, förvarades i vatten för att inte torka och basades smidiga vid eld innan de vreds hårt fast i flera varv som åttor mellan störrparen för att bilda underlag för trodorna. Fyra eller fem band behövdes för varje störrpar.

En välbyggd trägårdesgård av rätt virke och med de gamla beprövade måtten, två alnar hög och två alnar mellan störrparen, håller i 30–40 år.

§ 3

Enhvar som eger och brukar jord och densamma vill bevara från skada af husdjur, vare pliktig att hålla stängsel, såkallad värjohägnad, däromkring; och som vallhjon icke äro användbara på våra spridda och begränsade egolotter, uteslutes kreatursvallning, med undantag af fall, som i § 6 af denna stadga omförmäles.

§ 4

Hägnader uppföras af gärdsel och stör, som ock af sten och böra för att anses giltiga vara en och en tiondedels meter hög med ett mellanrum af högst tjugofem centimeter mellan hvarje trodrad, ej längre än en och en half meter emellan störrpar samt så fast och stadig att den icke brytes af vinden ej heller för trycket af en persons tyngd vid klifvande därpå. Tät hägnad är tillåten endast vid inhägnandet af beteshage för mindre husdjur. Lägges hägnad af sten, må enhvar lägga densamma på sin sida af rån, om icke rågrannen tillåter att den lägges till hälften å hvardera sida.

Utdrag ur *Stängselstadga för Malaks kommun* antagen år 1907.

Håkan Genberg

En längre artikel om gårdesgården är införd i Malax museiförenings informationsblad *Vällingklockan*, juni 2012.

Såningsvacka

Förr i tiden,

innan radsåningsmaskinerna kom i allmänt bruk, såddes all säd för hand. Såningsmannen bar utsädet i ett såkärl. En vanlig benämning på detta kärl är *såningsvacka*, *såvacka*, *sädesvacka* eller *säsvacka*. Andra benämningar är *såskeppa* och *sädesskeppa*.

Viktor Ekblad sår ur vackan i Hallonsölo.
Foto Birger Ekblad / Malax museiförening

En i Österbotten vanlig typ av såningsvacka hade en avlång form och i regel en sida konkav för att bra kunna ligga an mot såningsmannens kropp. Såvackan var ett träkärl gjord i svepteknik. Såvackans botten gjordes av tunna bräder, ofta av gran. Såvackans kantsida, ca 15 cm hög, gjordes av ett tunt hyvlat aspbräde som veks runt botten. På ena långsidan var en tråkkrok fäst som vid sådd hakades i såningsmannens bälte eller i en rem som bars på axeln. På såvackans andra långsida fanns ett handtag av enträ fastsurrat med rottågor och som såningsmannen höll upp med sin vänstra hand. En annan och sannolikt äldre typ av såvacka saknade både handtag och krok och bars upp med en axelrem som lades runt hela vackan.

Såningsvackan rymde 4–5 kappar (ca 18–23 liter) utsäde. En erfaren såningsman klarade av att så två tunnland i timmen (ca 1 hektar).

Det gällde att få utsädet så jämt fördelat över åkern som möjligt. Innan sådden började brukade man därför dela varje teg i mindre stycken. Ett område som var lagom brett för att besås med ett handkast säd ur såvackan kallades ”fjåra”. Om tegegen var oregelbunden eller om såningsmannen var oerfaren märkte han ut fjåran på förhand genom att dra upp fåror i jorden med foten eller markerade fjårans bredd med s.k. såningsstickor.

Oftast var det gårdens husbonde som sådde. Såningsmannen gick långsamt och värdigt framåt över åkern som skulle sås, tog en näve säd för varje steg ur såvackan med höger hand och lät säden strila mellan högra handens fingrar när han kastade säden framåt och uppåt så att sädeskornen spred sig på 3–4 meters bredd vid varje kast.

Det skulle vara lugnt och klart väder när sådden för hand skulle börja. För att finna en lämplig tidpunkt

Såningsvacka (kat.nr 14267:a) i Malax museiförenings samlingar.
Foto Göran Strömfors

följde man noga med väder och vind och olika tecken i naturen och i almanackan. Havre och korn skulle sås då björken hade mössöron och linet då häggen blommade. Enligt folktraditionen ansågs Urbanusdagen, den 25 maj, som en lämplig dag att påbörja sådden av havre, korn, ärter och lin. Bartolomeusdagen, den 24 augusti, ansågs som rätt tid att så råg.

En gammal folklig tradition anger att innan sådden inleddes tog såningsmannen av sig mössan och läste en bön över utsädet i såningsvackan. Såddens betydelse kunde också framhävas genom att han klädde sig i rena kläder. Om arbetet hade börjat på rätta sättet, i tro och bön, kunde man vara säkrare på att skörden skulle bli rik.

Håkan Genberg

Källor:

Ahlbäck R. *Bonden i svenska Finland*. Borgå 1983

Ahlbäck R. *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*. Helsingfors 1945

*Cykeln
gav
frihet*

I början på 1920-talet var cykeln ännu ingen vanlig ägodel. För den tidens ungdomar var det svårare att få pengar till köp av en cykel än vad det är för dagens unga att få pengar till en egen bil. Flickorna på bilden, som var unga på 1920-talet, är lyckliga ägare av varsin damcykel – eller har de möjligen fått ärva cyklarna av äldre syskon?

Cykeln gav frihet och var länge det enda transportmedlet för ungdomar förr i tiden, särskilt på landsbygden. Om man ville besöka någon fest- eller danstillställning i grannkommunen eller grannbyarna var cykeln oftast det enda transportmedlet. Man cyklade i mindre eller större grupper på väg till dansen och stämningen var hög både på vägen till festlokalen och säkert också under färden hemåt på natten när flickorna kunde få skjuts hem sittande på den skarpa cykelramen på pojkens cykel.

Under kriget och tiden strax efter var det stor brist på reservdelar till cyklar och då främst cykeldäck. Man tvingades reparera däcken på olika sätt. Håll på däcken

reparerades genom att linda snören runt däcket eller genom att lägga en gummilapp innanför så att hålet täcktes. Däcket kunde hålla en tid att köra på, men snart nog blev det hål igen och det tog slut på cyklandet en tid. I god tid på hösten ställdes cyklarna undan i vinterförvaring. De förvarades då upp och nedvända för att däck och innerringar inte skulle ta skada.

Flickorna på bilden är från vänster: de två systrarna Ida Köping (1890–1967), gift Foxell, och Linnea Köping (1894–1983), gift Kull, samt Anna Majors (1892–1967). Lagg märke till flickornas konstfulla frisyror och deras fina, långa klänningar. Ida och Linnea bodde i sin ungdom i Petalax Bofjärden och Anna i ”Majuri” (Majors). Fotografiet är sannolikt taget i Petalax Bofjärden nära Idas och Linneas barndomshem.

Håkan Genberg

Läs mer om hur man reste och färdades på cykel eller andra transportmedel i malaxtrakten på 1900–1940-talet i boken *Till lands och sjöss*.

Trolig fotograf: **Ida Malmberg**

Vintervy från Däliback i Havrasgränden, Övermalax

Platsen kallas Däliback för att här har i förgången tid framställts tjära i en tjärdal. Till vänster om vägen finns gården som av ortsborna i dagligt tal också kallades Däliback. Tidigare svängde vägen in vid uthuset och gick precis framför handelsbodens dörr. Gården byggdes år 1870 som bykrog av bröderna Husberg från Vasa. Havrasborna var inga flitiga krogbesökare så huset såldes 1872 till Isak Haga, som omvandlade krogen till handelsbod.

I slutet av 1880-talet köpte Johannes och Johanna Stoor gården och handelsbodsverksamheten fortsatte inom familjen Stoor till 1973. Det var ”Hann” som skötte handelsboden, Johan

var stamanställd i ryska armén och stationerad i Laihela. I familjen föddes tolv barn, fem dog i tidig ålder. Barnen hjälpte sin mor i affären. Två döttrar skrev dagböcker under åren 1917–1918, delar av dem har publicerats i *Album*. Dottern Elin, gift Herrgård, blev författare.

Däliback var samlingsplatsen för bysborna. I handelsboden fanns allt som behövdes, dessutom post och telefon. Ännu i år, 2012, står den 140-åriga gården kvar. Huset till höger byggdes av äldsta sonen Emil Stoor.

Siri Hagback

Foto: Siri Hagback, januari 1997